

mat kansat. Suomalaiset ja Itäruotsalaiset. Piirteitä kehityksestä ja tulevaisuuden mahdollisuuksia. Helsingfors: Söderström & C:o.

WUORINEN, JOHN 1935: *Suomalaisuuden historia*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Setälä, Kalevalaseura ja sampo

Kun Kalevalaseura ensimmäisen keran perustettiin 4.7.1911, kantavana ideana oli saattaa yhteen ”kansanrunousaiheitamme harrastavat taitelijat ja tiedemiehet, jotta työ tällä alalla voisi keskittyä ja kehittyä yhteistyöksi, josta kummallakin puolella saattaisi olla toiseltaan kannatusta ja innoitusta”, kuten E. N. Setälä muisteli (1932a). Käsitteisiään Kalevalasta kansalliseepoksena hän taas esitteli *Valvoja*-lehden Kalevala-numerossa 1909. Hän edellytti painokkain sanakääntein toimeen ryhtymistä, niin että Akseli Gallen-Kallela voisi omistautua ”Kansallis-kirjokirjaksi ehdotetun kuvitetun Kalevalan” laatimiseen. Setälän sanoin se tulisi ”muodostamaan uuden kuvallisen Suomen kansanelämän ja luonnon esityksen Kalevalan tekstin rinnalle, ja antamaan sen kielellä, jota ymmärretään kaukana ulkopuolella Suomen rajojen. Se tulisi epäilemättä, samalla kuin se avaisi omia silmiämme käsittämään runouttamme ja luontoamme, suuresti kääntämään ulkomaidenkin huomiota kansaamme ja sen kulttuuriin” (ma.). (Ks. Kalevalaseuran vaiheista Kalleinen 2011.)

Kalevalaseuran perustajat olivat taiteilijat Akseli Gallen-Kallela ja Alpo Sailo, kansanrunouden ja kielen tutkijat Väinö Salminen ja E. N. Setälä sekä suomalaisen hammaslääketieteen uranuurtaja, monipuolinen kulttuurivaikuttaja Matti Äyräpää. Samat henkilöt olivat niin ikään aktiivisia, kun seura perustettiin virallisesti vuonna 1919. E. N. Setälä toimi seuran puheenjohtajana sen alusta kuolemaansa, vuoteen 1935 saakka, Akseli Gallen-Kallela

oli varapuheenjohtajana (vuoteen 1931). Seuralla oli kolme suurisuuntaista tavoitetta: Gallen-Kallelan Kuva/Suur-Kalevala vuoteen 1935 mennessä, erityisesti Alpo Sailon ajama monumentaalinen Kalevalatalo sekä E. N. Setälän kaavailema suuri kulttuuritutkimuslaitos, ahjo, jossa sulaisivat yhteistyöhän kaikki kansalliset tieteet. Yksikään näistä kolmesta hankkeesta ei sellaisenaan toteutunut. Mutta tieteiden ja taiteiden yhteistyötä on seuran piirissä edistetty monin tavoin, myös Setälän kaavailemiin suuntiin.

Kun tätä puheenvuoroa viikon jos toisenkin mietin, päälähteenä ja -tekstinä pöydällä on ollut Setälän *Sammon arvoitus* (1932b), keskeneräinen, ristiriitainen ja monella tavalla inspiroiva teos. Vaikka sitä ei varsinaisesti tieteelliseksi teokseksi voisikaan kehua, kuten on moitittu, siinä on kuitenkin esillä kulttuuritutkimuksen keskeisiä kysymyksiä aina kulttuuriteoreettisesta polemiikista runotutkimuksen metodisiin kehitelmiin sekä tulkintojen ja merkitysten variaatioon. Kirjan jälkisanoissa Setälä huomauttaa, että tarkastelu ei siinä rajoitu vain kansanrunouden tutkimukseen vaan kysymyksessä on pikemmin ”kulttuurihistoriallinen tutkimus”, ”joka yrittää esittää kerran syntyneen runollisen kuvan vaiheita ja käsitteitä runoudessa, kuvataiteessa ja tieteessä”.

Luonnonmyyttinen tulkinta

Setälä käyttää teoksessaan liki neljäsataa sivua erilaisten sampokuvien ja selitysten

esittelyyn. Osansa saavat niin Kalevalan kuin kansanrunojen sampotekstit sekä runonlaulajien, tiedemiesten ja kirjailijoiden sammontulkinnat. Mutta eivät tiedemiehet, eivät edes kuvataiteilijat näytä tietävän, mikä sampo on. Oli siis aika tarttua härkää sarvista.

Sammon arvoituksen yhdeksäs pääluke on otsikoitu ”Aiheet ja menetelmä”. Aluksi tarkastellaan luonnon elollistamista ja luonnonmyyttejä, jotka lyhyesti sanoen ovat kirjoittajalle osoituksia kansanomaisen maailmankuvan logiikasta. Kun myynteissä tarkastellaan luonnonilmiötä, käsitellään ylikuulmattavia oloja ja voimia, ja kun myytit lisäksi ovat Setälän sanoin uskonnollisen tiedon lähteitä, niin on selvää, että nämä aiheet istuvat hyvin ”huomattavaan osaan suomalaisia eeppejä runoja”. Setälä auuliisti myöntää, että monta kertaa luonnonmyyttisen selitystavan soveltajat ovat menneet liiallisuuksiin ja myyttien tulkinnat paljastuvat tutkijoiden omiksi sepitteiksi. Mutta tämän ei pitäisi merkitä sitä, että koko luonnon elollistamisen idea hylättäisiin – eikä varsinkaan, että jätettäisiin huomiotta runouden metaforisuus, sillä ilman metaforaa eli sijaiskuvaa ”emme voi ajatella mitään runoutta”. Henkisten käsitteiden ja tunteiden elollistamiselle Setälä varaa allegorian käsitteen.

Väinämöisen ja Joukahaisen kilpalaulanta -runon Setälä selitti jo vuonna 1913 – kielitieteellisin perustein, kuten Jouko Hautala (1954: 326) huomauttaa, – talven ja kesän kamppailuksi eli luonnonmyytiksi. *Sammon arvoituksessa* hän esittää tämän tulkintatavan puolesta lukuisia runosäkeitä ja -sikermiä. Ja lopulta koko sammon arvoitus ratkeaa luonnon kokeukselliseen, aistimelliseen ja vertauskuvalliseen esittämiseen: sampo on sekä pohjantähti että taivaankanta kannatteleva patsas; se on kietoutunut ihmisten mielissä yhä uudelleen pimeyden ja valon vuorotteluun, luonnon syklisyyteen ja rikkauteen. Tämän tulkinnan sekä sen luonnonfilosofisten perustelujen lopputu-

lema tavallaan oli, että Setälää on kansanrunouden tutkimuksen oppihistoriassa sittemmin kuvattu luonnontarullisen selitystavan viimeisimpiin kuuluvana tutkijana – viimeisin tässä mielessä oli Iivar Kempainen, jonka mielestä sampo oli aurinko (1960: 184–189). Vaikka eritoten sankarirunojen vallitsevaksi tulkintaprinsiipiksi 1930-luvulla vahvistuivat historialliset spekulatiot, niin sittemmin tällaista joko tai -asetelmaa häivyttiin.

Myytin kokemus

Nykylukijan näkökulmasta eniten Setälän puolesta harmittaa se, että hän ei kytkenyt luonnonmyyttistä tulkintaprinsiippiään eksplisiittisesti mihinkään laajempaan keskusteluun, jota havainnonmukaisesta maailmasta ja sen representaatioiden tai eduskuvien tulkinnoista oli käyty jo pitkään kulttuurintutkimuksen eri aloilla. Jonkinlaista kohtaamattomuuden ironiaa voi nähdä vaikkapa siinä, että kun Setälä hapuilee kohti luonnonmyyttistä tulkintaa ja samalla myyttien luonnollisen selityksen mallia, samaan aikaan muualla vastaavan tapaisia kysymyksiä pohdittiin kokemuksen ja havainnon filosofian näkökulmista. Varmaankaan ei Setälä tiennyt, että vuonna 1925 oli ilmestynyt John Deweyn teos *Experience and nature*, jossa kirjoittaja muun muassa polemisoi voimakkaasti sitä vallinnutta käsitystä vastaan, että taide olisi jotakin toissijaista tai puhdasta fantasiaa tieteeseen nähden, jotakin hyvää ja kaunista mutta ei välttämätöntä (Dewey 1958 [1925]; ks. myös Dewey 2010 [1934]). Dewey ja muut asianosaiset keskustelijat olisivat ehkä opastaneet Setälää monipuolisemmin argumentoimaan, miten sammon kuvaaminen taiteen keinoin oli vertauskuvallisen, poeettisen ja myyttisen eduskuvan näkyväksi tekemistä. Kuvataiteilijat olivat meilläkin 1880-luvun jälkipuolelta saakka visualisoineet eri tavoin vanhojen kansanrunojen ja myyttien tulkintoja, kuten esimerkiksi R. W. Ekman

maalauksessaan *Pohjolan tytär jäävuorella kehräämässä tiedon kulta- ja hopeasäteitä synkällä taivaanlaella kirkkaasti loistavasta tähdestä* (1861).

Setälä olisi tehnyt vastaiselle folkloristiikalle ja laajemmin kulttuurintutkimukselle suuren palveluksen, jos hän olisi käynyt keskustelua luonnon elollistamisen ideasta myös oman aikansa antropologien kanssa, joilla oli asiasta painavaa sanottavaa. Setälän huomiot siitä, miten vanhat runot tulkitsevat aistimellista, nähtyä ja kuultua maailmaa, sivuavat kiinnostavasti myös transsendentaalisen idealismin ja estetiikan kysymyksiä mielen modifikaatioista. Vai olisiko luonnonmyyttinen tulkintatapa peräti sopusoinnussa Aristoteleen peripateettisen aksiooman kanssa, joka Tuomas Akvinolaisen muotoilemana kuuluu ”Mielessä ei ole mitään, mikä ei ensin ole ollut aisteissa”?

Jos ja kun havaintojen ja havaittujen seikkojen välittömistä vastaavuuksista ja muistuttavuuksista siirrytään pohtimaan fiktiivisten maailmojen esittämistä kuvataiteiden keinoin, ensimmäinen kysymys kuuluu ”miten ei-olevaa voidaan visualisoida” ja toinen ”miten ei-olevan visualisointia voidaan ymmärtää”. *Sammon arvoituksen* perusteella Setälä vastaisi, että ei-olevan esittämisen ja ymmärtämisen avaimia ovat allegoriat ja metaforat, vertaus- ja eduskuvat.

Viime vuosisadan kuuluisimman antropologin Claude Lévi-Straussin (1908–2009) näkemyksen mukaan ulkopuolinen maailma jäsenyy ihmisille aistihavaintojen kautta, joiden tuottamaa informaatiota aivot prosessoivat empiiriseksi tiedoksi. Kysymyksessä on inhimillisen kyvyn artikulaatiosysteemi, joka jatkuvasti yhdistää ja erottelee erilaisia toisiinsa sopivia ja sopimattomia elementtejä. Lévi-Straussin mukaan myyttisissä esityksissä yksittäisillä termeillä tai muilla osilla ei ole itsenäistä sisäistä merkitystä, vaan niiden merkitys selviää paikasta, jonka myytin kokonaisjärjestelmä merkeille antaa.

Tällä tavoin tulee ymmärrettäväksi myös se, että myyttien tapahtumat eivät etene lineaarisesti vaan ikään kuin useiden tapahtumien samanaikaisuutena. Vaikka Ilmataren laskeutuessa meren aalloille syntyvässä maailmassa ei vielä ole mitään, niin on kuitenkin sotka, on pesäntekoaineita ja ilmeisesti yhtä ja toista muutakin.

Taide tulkintana

Kalevalan näkeminen nimenomaan sanataideteoksena, kaunokirjallisuutena on heijastunut myös muiden taidemuotojen (kuvataiteet, musiikki, teatteri) Kalevalaesityksiin. Mitä lähemmäksi tätä päivää tullaan, sitä moninaisempi on näiden taiteellisten esitysten kirjo. Erinäisten laskelmien valossa Kalevalaan liittyviä sävellyksiä on Suomessa puolisen tuhatta, ja ainakin neljäsataa suomalaista kuvataiteilijaa on tehnyt näkyviksi sen henkilöitä ja mahdollisia maailmoja. Tuskin kukaan osaa sanoa niiden taiteilijoiden määrää, jotka ovat Suomen ulkopuolella tulkinneet Kalevalan tapahtumia. Tässä mielessä Kalevalaseuran perustajat ja aktiivit ovat osoittaneet rikkaan tien kuljettavaksi.

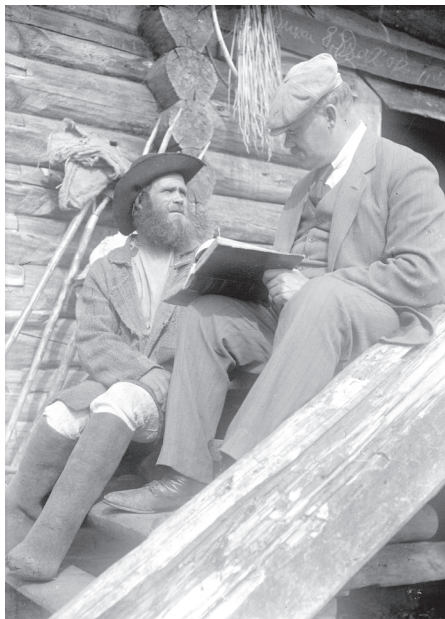
Uusin kerrostuma suomalaista Kalevala-aiheista kuvataidetta on peräisin vuodelta 2008, jolloin kymmenen suomalaista kuvataiteilijaa ja säveltäjää teki eepoksesta omat tulkintansa. Tätä projektia tuloksineen on kutsuttu *Taiteilijoiden Kalevalaksi* (2009; ks. myös Knuutila 2010, 2012). Hanke laajentui vuosina 2009 ja 2010 Suomesta Espanjan Granadaan ja Afrikan Beniniin. Viime vuonna (2013) nähtiin vietnamilaisten taiteilijoiden tulkintoja Kalevalan myyteistä, ja äskettäin (25.2.2014) olimme avaamassa Pietarissa Taiteilijoiden Kalevala Venäjällä -näyttelyä.

Taiteilijoiden Kalevala -hankkeen lähtökohtana oli ajatus siitä, että myytit ovat tavalla tai toisella aistimellisesti esitetyjä (puhuttuja, laulettuja, maalattuja, veistettyjä, näyteltyjä, tanssittuja) kulttuurin ilmentymiä. Tällöin kysymys ei enää kuulu,

onko esitys tarua vai totta, vaan mitä ajatuksia ja tunteita se herättää, millaisen vaikutuksen se tekee, miten se asettuu muiden myyttisten esitysten ja taiteiden historiaan.

Kaikki eepokset ovat mielikuvituksen tuotetta. Niiden kestävintä ydintä ovat myytit, joita on tuloksellista tarkastella pitkän keston ilmentyminä. Suuretkaan muutokset eivät ilmene vain vanhan maailman katoamisena, vaan myös sen muistamisena, jäljittelynä, rekonstruktioina ja samankaltaisuuksien tuottamisena. Menneisyyteen voidaan palata elämyksellisesti, sitä voidaan lähestyä ja kuvata uusin tavoin. Niin kuin sankari palaa, kun hänen nimensä mainitaan, niin sampo kysyy yhä uudelleen, mikä se on. E. N. Setälä uskoi ratkaisseensa sammon arvoituksen. Mutta hän oli myös varma, ettei hänen selityksensä ollut oleva viimeinen. Siinä hän oli oikeassa.

SEPPÖ KNUUTTILA
etunimi.sukunimi@uef.fi

E. N. Setälä ja ”professori” Prokofei. Korvoila.
Kuva: A. O. Väisänen 1916, Museovirasto.

Lähteet

- DEWEY, JOHN 1958 [1925]: *Experience and nature*. New York: Dover Publications.
- DEWEY, JOHN 2010 [1934]: *Taide kokemuksesta* [*Art as experience*]. Suomentaneet Antti Immonen & Jarkko S. Tuusvuori. Tampere: Niin & näin.
- HAUTALA, JOUKO 1954: *Suomalainen kansanrunoudentutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLEINEN, KRISTIINA 2011: *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kalevalaseura.
- KEMPPINEN, IIVAR 1960: *Suomalainen mytologia*. Helsinki: Kirja-Mono Oy.
- KNUUTTILA, SEPPÖ 2010: Myytit, mielikuvat ja Taiteilijoiden Kalevala. – Seppo Knuuttila, Ulla Piela & Lotte Tarkka (toim.), *Kalevalamittaisen runon tulkinnot* s. 385–393. Kalevalaseuran vuosikirja 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Ei-olevan kuvantaminen. – Johanna Vakkari, Satu Kähkönen & Tuuli Lähdesmäki (toim.), *Tieteidenvälisyys ja rajanylitykset taidehistoriassa. Annika Waenerbergin juhlakirja* s. 139–147. Taidehistoriallisia tutkimuksia 44. Helsinki: Taidehistorian seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1909: Kalevala suomalaisena kansalliseepoksena. – *Valvoja* n:o 2 / Kalevalavihko. Porvoo: WSOY.
- 1932a: Kalevalaseuran syntyaajoilta. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 12 s. 152–161. Porvoo: WSOY.
- 1932b: *Sammon arvoitus*. Helsinki: Otava.
- Taiteilijoiden Kalevala*. Toimittanut Ulla Piela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.